

рамку потоку спогадів, "заціклюється" на вибраному епізоді минулого "малої вітчизни", у точці якого сходяться всі часові і просторові лінії твору. "Я йшов по колу, аби заперечити правила бігу часу!" [9, с. 25] – сам наратор розкриває чільний авторський прийом, і таке "самовикриття" є характерною ознакою прози А. Кусьневича. Відтак хронотоп із волі автора набуває ознак архаїчного "часопростру ідилії" (за М. Бахтіним), для якого властиве особливе відношення часу до простору, передусім, вираженню часових властивостей через просторові, адже йому притаманна "органічна прикріпленість, зрощення життя та його подій із місцем – із рідним краєм, з усіма його куточками, з рідними горами, рідними долинами, рідними полями, річкою і лісом, рідним домом", причому важливо, як зазначає дослідник, що "зумовлене єдністю місця стирання всіх часових меж істотно сприяє створенню характерної для ідилії циклічної ритмічності часу" [1, с. 374].

У творах З. Гаупта, що повертаються до міжвоєнної дійсності подільських містечок – Улашковице, Жовква, Броди, Ярослав, образ світу дитинства набуває рис "ідилічного часопростру" пограниччя, втілюючи топос Аркадії. Принципом його конструювання стає, подібно до стратегії А. Кусьневича, декларована "суб'єктивізація" змальованого світу, який є продуктом індивідуального акту спогаду-креації наратора (автора). Тому попри образи військових демаршів та руйнацій часів Першої світової війни зумовлена дитячим світосприйняттям гармонійність художнього образу пограниччя не порушується, бо саме з точки зору "себе колишнього" наратор намагається "пояснювати", а отже пізнавати тогочасну дійсність. Тому минуле "оповідається" в часі теперішньому: це час безпеки в лоні родини і найближчого оточення (передусім в оповіданнях "Що нового у кіно?", "Фрагменти", "Було дуже дивно, бо..." тощо).

Створення ідилічної Аркадійської візії довоєнного Поділля в текстах З. Гаупта відбувається передусім завдяки виділенню своєрідних рис, які дозволяють безпомилково відрізнити його від інших теренів. Стилістика оповіді формується таким чином, аби акцентувати унікальність простору "малої вітчизни". В оповіданнях "Апострофа до Лячівського повіту" [5, с. 258] та "Два візити" [4, с. 20] рефреном звучить: "Та земля інакша, не така, як звичайні місцини", що своєю повторюваністю вибудовує чарівний хронотоп "незвіданого", створює простір "дива", у рамках якого включаються краєвиди неозорого галицько-подільського терену – від карпатсь-

ких хребтів, гірських річок – Бистриці, Чечви, Ломниці – до "долинних" Жидачева, Борислава і Дашави. Отже, "диво" і "несподіванка" [3, с. 6-8] – ключові елементи, які визначають емоційний характер часопросторових образів З. Гаупта, – від розлогих українських пейзажів до деталізованого відтворення соціально-побутової "зміни декорацій" щоденного життя.

А. Кусьневич і З. Гаупт своєрідно відображають політнічну природу пограничного регіону: уникаючи "привласнюючих" етноцентричних стереотипів, вони – через багату топонімію, антропонімію, деталізацію описів матеріального світу, мозаїчні стоп-кадри з минулого – фіксують дійсне співіснування різнокультурних "зон" на "кресах" і саме цю різномірність підносять до виміру універсальної цінності. Свідомо невластивою ідеалізації "малої вітчизни" в літературному творі, базованому на струмені спогаду, митці відкривають механізм цієї ідеалізації, аби уникнути схеми "кресового раю". Крім того, як А. Кусьневич, так і З. Гаупт, акцентуючи на безповоротності простору "кресів", актуалізують його: закарбований у пам'яті, застиглий у минулому терен пограниччя в момент його літературного "воскресіння" стає часом вічним – теперішнім, вічною Аркадією – міфічно-сакральним "тепер".

1. Бахтин М. Форми времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // Вопросы литературы и эстетики. – М., 1975; 2. Bakula B. Kolonialne i postkolonialne aspekty polskiego dyskursu kresoznawczego // Teksty Drugie. – 2006. – №6; 3. Czapski J. O Hauptcie // Haupt Z. Pierścień z papieru. – Gładyszów, 1999; 4. Haupt Z. Dwie wizyty // Kresy. Kwartalnik literacki. – 1991. – №6; 5. Haupt Z. Szpica. Opowiadania. Warianty. Szkice. – Paryż, 1989; 6. Jarzębski J. Andrzej Kuśniewicz – historia Fausta // Powieść jako autokreacja. – Kraków-Wrocław, 1984; 7. Jarzębski J. Exodus (ewolucja obrazu Kresów po wojnie) // W Polsce czyli wszędzie. – Warszawa, 1992; 8. Kasperski E. Kresy, pogranicza i mity. O metodologii badań nad literaturą kresową // Literatura i różnorodność. Kresy i pogranicza / pod. red. E. Czapplewicz i E. Kasperskiego. – Warszawa, 1996; 9. Kuśniewicz A. W drodze do Koryntu. – Kraków, 1977; 10. Rabizoburek M. "Wyspa ocalenia" Włodzimierza Odojewskiego jako powieść inicjacyjna // Odojewski i krytycy: Antologia tekstów / Wybór i oprac. Brac St. – Lublin, 1999; 11. Szaruga L. Pamięć Kresów // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Szczecińskie Prace Polonistyczne. – 1996. – №8; 12. Szaruga L. Problem literatury kresowej w okresie PRL-u // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Szczecińskie Prace Polonistyczne. – 1994. – №6; 13. Uliasz St. Kresy jako przestrzeń kulturowa // Kresy – pojęcie i rzeczywistość / pod red. K. Handke. – Warszawa, 1997; 14. Uliasz St. Topografia symboliczna pogranicza wschodniego w twórczości Włodzimierza Paźniewskiego // O dialogu kultur wspólnot kresowych / pod red. St. Uliasz. – Rzeszów, 1998; 15. Wiegandt E. Austria Felix, czyli o micie Galicji w polskiej prozie współczesnej. – Poznań, 1988.

Л. Задорожна, д-р філол. наук

КРИТИЧНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ П. КУЛІША НАД УКРАЇНСЬКИМ НАЦІОНАЛЬНИМ ХАРАКТЕРОМ. МИТЕЦЬ В ОЦІНЦІ ХАРАКТЕРУ НАРОДУ

Показано, що П. Куліш зображення народного характеру визначає як осьовий феномен літератури, а головною рисою характеру українця вважає високий рівень національної свідомості.

The author claims that Peter. Kulish considered representation of the national character the axis of literature and viewed high level of national consciousness as the main feature of Ukrainian character is the.

Історико-літературні студії П. Куліша репрезентують слушні спостереження не лише над суттю законів розвитку української літератури, але й над парадигмою характерів – як індивідуальних героїв, так і громади, здатних достойно представити певні етапи цього розвитку.

Найбільше уваги у своїх літературознавчих працях П. Куліш приділяє характеристиці народу через звертання до відтворення особливостей життя його культури. Концептуальним у цьому погляді митця на розвиток і характеристику культурного життя українського народу належить вважати, вочевидь, той чіткий межовий знак, що його ставить історик літератури між українською

літературою і фольклором. Письменник, вважає П. Куліш, якщо і вдається у своїй творчості до використання певних елементів фольклору, якщо, трапляється, і "подчиняється тону і вкусу наших народних рапсодов и рассказчиков" [3, с. 458], або коли відмовляється від цього, зостаючись "писателем установившегося литературного вкуса" [3, с. 458], – здійснює це щоразу свідомо, самохіть, із власної волі, керуючись лише певною ідеєю і принципами.

Так само чітко відмежовується П. Куліш від іншої, яка постає за межами української, літературної традиції, що має особливе значення в добу, коли нова українська літе-

ратура, зокрема в першій половині XIX ст., переживає крайню складний період свого становлення, – тобто, коли художні ресурси літератури настійно потребували свого вияву саме українською мовою – "речью образованной, освоенной с общеевропейской наукой и способной выражать ученые и отвлеченные понятия" [3, с. 459], надто в час, коли гостро дається взнаки в українській культурі мовна інтерференція: "в Российском государстве, мимо народного северного и народного южнорусского языков, образовался язык, составляющий между ними средину и равно понятный обоим русским племенам" [3, с.459]. Ця тенденція виявила історичну особливість розвитку на певному етапі української мови; у цьому періоді "малороссияне отrekliсь от природного языка своего, и, вместе с просвещением, разливавшимся по империи из двух великих жерл, Москвы и Петербурга, усвоили себе формы и дух языка севернорусского" [3, с. 459]. Причину цього належить шукати, на думку П. Куліша, у суті речей: доводиться зважати на те, що "в глубокую старину вся Русь говорила одним и тем же языком или очень сходными между собою наречиями; и, вероятно, русское слово было развито до лучших своих форм преимущественно в той стране, которая была тогда средоточием силы народной, – в земле Киевской. Чем дальше от этой страны, тем реже должны были быть областные отличия и уклонения от собственно южно-русского слова, что и отразилось частично в севернорусских летописях. Тем не менее, однако ж, язык земли Киевской должен был служить образцом для всего первобытного русского мира" [3, с. 460].

П. Куліш, переконуємося, великим творцем мови вважає історію народу: "древний русский язык, каков бы он ни был во времена Владимира и Ярослава, пошел к развитию особенным путем, так как он начал вбирать в себя пишу из особенной народной почвы, при особенных государственных и общественных обстоятельствах. Московская земля является сильным, все к себе притягивающим царством и, создавая новые формы жизни, создает язык, выражающий эти формы" [3, с. 460].

Відкидаючи тези "деяких наших учених" про вплив польської мови на українську, П. Куліш вдається до постановки риторичного питання, що розставляє всі крапки над "і": "котрый з двух языков мог быть отцом другого: тот ли, который имеет богатые красотами песни народные, захватившие в себя этнографические и религиозные факты из глубочайшей языческой древности, или тот, который таких песен не имеет?" [3, с. 461].

Історичні обставини в Україні формуються так, що український народ, на свою честь, не відцурався "того языка, на котором говорили князья и дружины их: ибо он продолжал жить собственною жизнью мимо ханских баскаков и литвинов, которым не было никакого дела до его нравов и языка" [3, с. 461]. Своєрідність, самобутність українського народного життя, його матеріальної культури, є, на переконання П. Куліша, оберегом для його духовності, зокрема в такій сфері як мова; взаємопов'язаність цих чинників не зумовлює залежності духовної сфери від матеріальної. Кулішева позиція в цьому разі позбавлена двозначності: наявний, вважає він, прямий зв'язок між самобутністю духовної сфери та непідвладністю життя нації впливу зовнішніх чинників.

Проблему, наразі, П. Куліш бачить лише в одному: у недостатній увазі вчених до студіювання життя народу: "ученые наши – и именно историки и филологи – по большей части удалены своею жизнью от непосредственного изучения народа, и особенно южнорусского" [3, с. 461], оскільки впевнений, що це – лише на шкоду безсторонній науці, яка постає об'єктивним чинником характеристики категоріальних понять у житті народу.

Брак наукового підходу в оцінці народного життя зроджує, на думку П. Куліша, два крайні негативні явища: "это поселяет в доверчивом к авторитетам юношестве пренебрежение к предмету, достойному самого прилежного, специального изучения, с другой – питает чувство племенного отчуждения" [3, с. 461].

Гарантом стабільності уваги до народного життя і адекватності його відтворення виступає, вважає П. Куліш, не наука, а література: суто український літературний процес із притаманними йому чинниками розвитку: мова, зображення життя в сучасному і минулому. І коли українська література репрезентує певні явища – як от творчість М. Гоголя з його вдаванням до зображення українського життя російською мовною традицією – в цьому П. Куліш убачає перевагу позитивного чинника: "многие из малороссиян сожалеют, что он не писал на родном языке, но я нахожу это обстоятельство одною из счастливейших случайностей. По своему воспитанию и по времени, с которым совпало его детство, он не мог владеть малороссийским языком в такой степени совершенства, чтобы не останавливаться на каждом шагу в своем творчестве за недостатком форм и красок. Каков бы ни был его талант, но, при этом условии, он имел бы слабое влияние на своих соплеменников, а на великорусское общество никакого. Но, заговорив о Малороссии на общедоступном для обоих племен языке, он, с одной стороны, показал своему родному племени, что у него есть и было прекрасного, а с другой – открыл для великороссиян своеобразный и поэтический народ" [3, с. 462]. І суть навіть не в тому, що "малороссийские повести Гоголя мало заключают в себе этнографической и исторической истины" [3, с. 462], а в тому, що "в них чувствуется общий поэтический тон Малороссии. Они подходят ближе к нашим народным песням, нежели к самой натуре, которую отражают в себе эти песни. Нельзя сказать, чтобы произведение Гоголя объяснили Малороссии, но они дали новое, сильное побуждение к ее объяснению" [3, с. 463]. Саме творчість М. Гоголя, володіючи правильним підходом у репрезентації українського життя, забезпечує, за відсутності належних відомостей "о малороссийской старине и необыкновенный дар пророчества в прошедшем" [3, с. 463].

Фольклорна традиція мистецького осмислення світу, разом із літературно-літописною, здатні стати для талановитого митця найбільш точним дороговказом при відтворенні історичної та звичаєвої царин життя народу: "перечитывая теперь "Тараса Бульбу", – зауважує П. Куліш, – мы очень часто находим автора в потемках, но где только песня, летопись или предание бросают ему искру света, с непостижимой зоркостью пользуется он слабым ее мерцанием, чтобы распознать соседние предметы" [3, с. 463]; у цій здатності письменника співвідносити власні зусилля із зусиллями всього народу П. Куліш убачає "счастливейший инстинкт гения" [3, с. 463]. Такий художній інстинкт, коли мова іде про творчість М. Гоголя, замінює, в суті, тривалу наукову працю над вивченням "архівів і літописів", "збірок пісень і переказів", експедицій Україною, студій "міжнародних зв'язків Польщі, Росії і Малоросії" [3, с. 463], – тобто, праці, яка б поставила під сумнів саму можливість вдавання письменника до літературної творчості.

У творчій спадщині М. Гоголя автор праці "Об отношении малороссийской словесности к общерусской" вбачає безсумнівний вплив життя "Полтавской губернии, той губернии, которая была поприщем последнего усилия известной партии малороссиян (приверженцев Мазепы) разорвать государственную связь с народом великорусским, поэт, воспитанный украинскими народными песнями,

пламенный до заблуждения бард козацкой старины" [3, с. 464], однак усвідомлює і перейнятість цього письменника загальнолюдськими проблемами, яка іде від іще з дитячих років прибраного розуміння того, "что он сделает что-то для общего добра" [3, с. 464].

Творчість геніального митця П. Куліш розглядає як подвиг, оскільки саме такому письменникові під силу вселити у своїх читачів думку, що "народ, посреді якого явився такой человек, живет сильною жизнью и, может быть, предназначается судьбою к восполнению духовной природы севернорусского человека. Поселив это убеждение в русском обществе, Гоголь совершил подвиг более патриотический, нежели те люди, которые славят в своих книгах одну северную Русь и чуждаются южной" [3, с. 464]. М. Гоголь своєю творчістю, вважає П. Куліш, єднає нації, надто – "пов'язані матеріально і духовно" [3, с. 465], і в цьому – один із найвищих резонів такої творчості. Ця творчість дала змогу іншим народам збагнути характер українського народу: "малороссийские произведения Гоголя дали побуждение к объяснению Малороссии" [3, с. 465], його історії. Творчість М. Гоголя, вважає П. Куліш, забезпечила цілий рух у напрямку дослідження та порівняння джерел із історії України, а також забезпечила значну потужність руху до відкриття цілої низки історичних пам'яток, "друкованих і рукописних творів" [3, с. 465]. Ця творчість спричинила також якісний поворот, насамперед, митцями в рецепції життя українського народу: "перестали искать в нем смешного, простодушного и даже хитро-наивного. Взгляд на простолюдина сделался глубже и симпатичнее. Мы начали внимательнее прежнего вслушиваться в его песни. Внутренний образ малороссиянина сказался нам в красоте, нежности и мрачной энергии языка и музыки этих песен. Появились новые сборники эпических и лирических произведений народного ума и чувства" [3, с. 466-467].

Нової якості завдяки М. Гоголю набувають і зв'язки етнографії з літературою: "этнография перешагнула с затверделой почвы летописей на живую, производящую почву национальной поэзии" [3, с. 467]. Утім, ці заслуги митця не стають на заваді П. Кулішеві в праці "Взгляд на малороссийскую словесность" осудити письменника за те, що той бачив "одно смешное в мужике" та "нарисовал карикатуру поселянина, плачущего от семинарского псалма" [1, с. 478].

Успіх літературних шедеврів М. Гоголя в зображенні народного життя здобув свій подальший розвиток у творчості Г. Квітки-Основ'яненка, який зумів репрезентувати високу гідність, що супроводить буття людини з народу, явити красу всього, що співвідноситься з побутовою та звичаєвою гранями життя народу. "Нас ввел в мужичью хату Григорий Квитка" [3, с. 467], – справедливо зауважує П. Куліш і так само слушно вказує на іншу грань: на те, що "еще ни в одном литературном произведении простолюдн-малороссиянин, лишенный всякого иного общения с людьми просвещенными, кроме слова Божия, не являлся в столь величественной простоте нравов" [3, с. 467].

Феноменальність героя літератури, репрезентованого Г. Квіtkoю-Осно-в'яненком, полягає в тому, що читачеві представлено "не чернорабочий пахарь, а человек в полном значении слова. Его не усовершенствовала современная образованность. Он ничего не видел, кроме своего села. Он не грамотен, он занят только полевыми и домашними работами. Слово Божие, которое он слышит в церкви, внедряется в нем одними только явлениями природы, которые он любит бессознательно, как младенец свою кормилицу. Но во всех его понятиях и действиях, от взгляда на самого себя до

обращения с соседями, поражает нас именно какое-то величие, в котром чувствуешь естественное благородство природы человеческой" [3, с. 467]. Отже, в образі селянина Г. Квітка-письменник зумів, не вдаючись до "афектації", тобто, без перебільшень, навмисних перекосів тощо, явити найдосконаліше, що є в людині, а водночас представити найбільш притаманне їй і питоме для неї, – й що важливо – саме в особі представника простолюду.

У репрезентації Г. Квіtkoю людини з народу закладено, на думку П. Куліша, фундаментальний принцип підходу зображення людини з народу: "везде у него проходит, в более или менее выразительных чертах, величавый образ малороссийского простолюдина, это глубоко нравственное лицо, которое ведет свое происхождение от неизвестного нам общества" [3, с. 467].

Г. Квіtki-Основ'яненку вдалося розгледіти в народі та явити через своїх героїв, вважає літературний критик, "это тонкое чувство приличия в соотношениях людей между собою, это сознание благородства нравственной своей природы, которое у других народов является только следствием долгого пребывания общества в положении избранного, лучшего, всеми почтенного и независимого класса людей" [3, с. 468]. П. Куліш визнає слушність художніх спостережень Г. Квіtkи-Основ'яненка щодо характеру людей, які представляють український народ: вони "ведут себя с каким-то гордым, *внушающим невольное уважение*, величием и достоинством" [3, с. 468]. При ближчому знайомстві з народом, за Кулішевим спостереженням, забувається "разность сословий и образности" [3, с. 467], і розуміння цих, основоположних для характеру народу явищ, визначає головне достоїнство творів письменника.

Співмірним із цим є і те, що митець мислить по-українськи, а це вселяє в нього достатню глибоке розуміння суті народного характеру, гарантує істинність його художнім спостереженням і забезпечує найбільш повний та глибокий вплив на душу читача. Це визначає підстави явити творчість такого митця "наряду с величайшими живописцами нравов и страстей человеческих" [3, с. 469].

На загал, найбільшу мистецьку заслугу П. Куліш вбачає в тому, щоб "выразить южнорусского человека в глубоких и тончайших чертах его характера" [3, с. 473], однак свідомий і того, що здійснити з усією повнотою це під силу тільки геніальному митцеві, який репрезентує мету, особливість і достоїнство життя цілої нації, тим більш за обставин, коли митцеві "внимает много умов", а "его голос проникает во множество сердец" [3, с. 474]; утім, не кількісний, а якісний бік справи важить – надто, коли звертаються до них "на незаменимом языке детства, – на том священном языке, посредством которого мать внушала ему правила честности и добродетели" [3, с. 474].

Для письменника заслугою є явити "особенности внутренней природы, которые на каждом шагу оказываются в способе выражения мыслей, чувств, движений души" [3, с. 475] людини з народу: як відтворення неповторності її внутрішнього світу, а – у багатьох рисах – і неповторності світу цілого народу. Оскільки індивідуальні якості особи та народу є наслідком внутрішньої природи мови, яка виявляє ментальність народу, – народ цей, за спостереженням П. Куліша, "большею частию состоял из характеров самостоятельных, гордых сознанием своего человеческого достоинства; он, в своих правах и понятиях, хранил и хранит до сих пор начала высшей гражданственности" [3, с. 476].

Найвище в зображеному письменником характері народу П. Куліш (визнаючи це наявним лише в Г. Квіtkи-Основ'яненка і Т. Шевченка) ставить "верность

живописи с натуры и глубину сердечного чувства" [1, с. 479]. Близькість ментальності народу П. Куліш, кваліфікуючи це як те, що "они грелись у родного очага, вокруг котрого сидят чумаки и пахари, ведя свои простые, скажу по-малороссийски, *щирые беседы*" [1, с. 480], визнає за І. Котляревським, П. Гулаком-Артемовським, Є. Гребінкою й лише іноді "верную черту народных нравов" [1, с. 480] констатує в Іська Материнки, Єремії Галки, Амвросія Могили.

П. Куліш нітрохи не перебільшує, коли в окремих випадках оцінки творчості письменника визначає їй найвищий бал за вміння явити письменником красу людини, що представляє народ; саме цим зумовлена найвища оцінка поеми М. Макаровського "Наталя, або Дві долі разом": твір цей "по эпическому складу, по отделке стихов и красоте простонародных типов, составляет истинную драгоценность" [1, с. 484], – зауважує автор праці. Так само високо оцінює він і Марка Вовчка, причиною похвали митцеві в цьому разі визначаючи вміння перейнятися "чувством красоты во всем Божьем творении и гармонии в слове, котрым выражается внутренняя жизнь человека" [1, с. 483], і те, що "личность автора совершенно исчезает в рассказах: вы видите перед собой народ, слышите народ, знаете, как он живет, понимаете, как он чувствует" [1, с. 483]. Це – особливо цінне за умов, коли письменники, за словами П. Куліша, "народа не знают, мы, не зная народа, не любим его, ибо любить можно только того, кого знаешь" [1, с. 483]. Тим письменницька праця Марка Вовчка, вводячи "нас в познание характера и жизни народа, и в то же время наполняя нашу душу теплотой чувства" [1, с. 484], збагачує українську літературу чи не найігровнішіше серед сучасних їй митців.

Найбільш важливим для письменника є, на думку П. Куліша, творення сукупного образу народу, оскільки "народ, в своей совокупности, есть самое нравственное существо, у которого лучше всего учиться деятельному благочестю. И за добро, принятое от него в душу, каждый возвратит ему добром, внушаемым благодатною любовью: в чем собственно и состоит цель воспитания" [5, с. 486], – як одне з головних завдань літератури.

Моральність, найбільш довершені її зразки, здатний у найбільш досконалій формі явити лише народ – ось позиція П. Куліша. Інший аспект: зображення народу в літературі є тим найбільшим учителем, який спроможний виправдати появу літературного твору – в якості зразка духовного облаштування, духовного спорудження людини, – надто – самої себе. Народові та особистості в цьому разі запорукою стає національна ідентичність: національна сутність мови, національного простору, культури тощо.

У пробудженні характеру народу П. Куліш головним чинником визначає мову: "озвалась дитина своїм словом, почала розумні речі глаголати; і от тепер тільки починається настояща жизнь нашего южного русского плем'я" [2, с. 489]. Гадаємо, теза П. Куліша в цьому разі вибудовується на тій думці, що народ зрезультував певну систему смислів: образів, понять, знаків, що дозволяють йому явити суть власного світу, що емпірично – як пізнавальний процес закономірних зв'язків – дає змогу представити систему національних чинників, здатних стати носіями його характеристики.

Значний етап найвищої історичної напруги в житті українського народу, співвіднесений із тривалою ратною працею, неминує мав змінитися прагненням до спокійного, розміреного буття. Тож вельми слухним для духовного ества українського народу, його культурного розвитку П. Куліш вважає появу такого письменника, як Г. Квітка-Основ'яненко: "не до козаків він про вій-

ськові речі слово обертає: обертає він слово до хуторяні і дає їм науку тихого, богобоязливого життя" [2, с. 489]. Слушність такої творчості в існуванні народу безсумнівна, оскільки справжнє народне життя можливе, переконаний П. Куліш, "тільки під крилом благого миру" [2, с. 489] і лише в цій мирній іпостасі заслуговує "право на увагу й шанобу всьогосвітнього розуму" [2, с. 489].

Знання життя народу, а, отже, правильну його характеристику П. Куліш вважає засадою таланту Г. Квітки-Основ'яненка як письменника; важливим чинником такого знання є мова, володіння мовою народу: "тим-то й знав Квітка всі звичаї народного бити так добре, як ні одному пану з новомодного дому знати не можна, тим він писав такою щирою народною мовою" [2, с. 490].

П. Куліш гаразд бачить і негатив, неслухне в позиції читача при сприйнятті питомого для української літератури. Ці позиції зумовлені, вважає письменник, тим, "що стуманіли просвіщені наші люде, одрізнівшись од темного ніби народу, і вже оглухли до найкращих речей, якими мати дитину пестує, якими батько сина добру навчає, якими сестра брата голубить, дівоче серце перед козацьким у піснях сповідається" [2, с. 498], – тобто, спричинені відчуженням освіченої частини суспільства від широких верств народу, простолюду. Таке відчуження і неприйняття питомого неминує спричиняє засилля чужого, яке докорінно змінює характер освіченої частини суспільства: "і ширяться по Україні чужі звичаї, що той кукіль у пшениці, і Господь один знає, чи кукіль виглушить пшеницю, чи, може, простреться колись із неба благоворяща, всепоборююча рука і виполе пшеницю, котру сам Господь засіяв" [2, с. 499].

Протистоїть цьому відчуженню, вважає П. Куліш, всією своєю суттю творчість Г. Квітки-Основ'яненка: як своєрідна ілюстрація того, що дарує письменникові прилучення до народу, а що – відлучення від нього: "явився Квітка з своїми народними оповіданнями; явився ж він, як скеля серед моря, вирнув із глибини, котра вже й його була поняла, і став високим поетом свого рідного миру, будши малим списателем іноязычної словесності" [2, с. 499]. Саме Г. Квітка, одним із перших українських письменників, чітко усвідомив причину змін у характері народу, підкреслює П. Куліш: "в "Салдацькому патреті" виставив Квітка, як іноземщина заливає наші народні низини, як нікчемні народ наш, Божа пшениця, од того куколю, що всіяно між нього" [2, с. 500].

Кращі з письменників, як от Г. Квітка, не цураються явити народові й те, що є найбільш характерним для нього в негативній площині: "наші земляки звикли на інших усе звертати, а себе неповинними в своїй біді чинити, забувши, що не з неба вони на землю впали і що були в їх ледачі діди й прадіди. Все те пускають наші земляки в непам'ять і вміють тільки на свою долю нарікати, а нема, щоб за добрі діла, за чоловіколюбство вхопитись і тими ділами з каплюжі на сушу вибиратись. Все ждуть, чи не визволить їх із нужди й біди якась невидима поміч, а того не знають, що ся поміч кожному з нас зараз із неба подається, скоро загорішся християнською любов'ю до ближнього, і коли б у нас явилось більше чоловіколюбців, то зараз би вродилась між ними громадська сила і мирська правда" [2, с. 502]. У цьому разі П. Куліш визначає, в суті, свою характеристику громаді, загалу, і зауважуємо в цій характеристиці не лише прикрі ноти, але й, що головне, прагнення бути об'єктивним у погляді на свій народ, надто – в оцінці тих якостей, що не скрашають квалітаивну грань його існування. Саме така місія, така праця письменника, переконаний П. Куліш, і здатні забезпечити йому роль духовного проводиря, учителя народу.

Велич письменника (й мова тут, наразі, не лише про Г. Квітку-Основ'яненка, але й зауважуємо тут виразні завдання, що їх – як митець – ставить і прагне вирішити він сам) П. Куліш убачає в точності зображення характеру народу, а точність ця можлива лише за однієї умови: за наявності глибокої любові та поваги до об'єкта зображення. Завдяки наявності цього у Г. Квітки-Основ'яненка, митець забезпечив своїй творчості невмирущий зв'язок з душею всякого, хто до цієї творчості апелює.

Позиція П. Куліша потребує визнати притаманну критикові соціальну конструкцію його бачення певних явищ у житті народу. При тій, безперечно, великій ролі, що її відіграли українські дідачі в розбудові системи національної освіти, коли "наші дуки великим коштом громадським академії да школи споряджали" [4, с. 504], критик визнає і деконструктивну роль, що її відіграло українське панство в денационалізації системи освіти: "до німців дітей у науку посилали, і саму німоту до себе великими грішми підіймали" [4, с. 504], таким чином визначаючи зречення від українського народу саме в освіченої частини суспільства і кваліфікуючи це як історичну провину українського панства перед українським народом.

Тільки Т. Шевченко, наголошує П. Куліш, здійснює на силі явити всьому українському народові, а з ним – і українським дідачам, таку характеристику, що аж "протверезив нас" [4, с. 505].

Не меншою заслугою Т. Шевченка перед рідним народом П. Куліш вважає навернення людей до розуміння краси рідного краю: "провів скрізь понад Дніпром аж до Лиману" [4, с. 505].

Якщо Т. Шевченко змусив український народ об'єктивно озирнути самого себе, то Г. Квітка-Основ'яненко "виявив нам наших селян по-братерськи" [4, с. 505], зумівши показати й "велику глибину сього жерела несчерпаного" [4, с. 505], тим увиразнив свою унікальність як українського митця, адже "він самостійно зрозумів серцем, що-то за диво праведне – наші селяне" [4, с. 505]. Конструктивну характеристику українського народу Т. Шевченко і Г. Квітка-Основ'яненко, на думку автора праці "Переднє слово до громади (Погляд на українську словесність)", немовби взаємодоповнювали: Г. Квітка-Основ'яненко "зробив те ж саме для прози, що Шевченко для стиха українського: він так само постеріг і переняв поезію щоденної сільської мови, як Шевченко – поезію народної пісні" [4, с. 505]. Органічну, глибинну, за суттю питому сполучуваність творчості Т. Шевченка з народом підтверджує, на думку П. Куліша, те, що "тільки одна народна поезія для нього і для всіх нас стоїть за віковичний взір, да й народної поезії ніхто не зачепнув так зглибока, як Шевченко. Набравшись ізмалку всього, чим живе й дише селянин, він підняв прості хатні розмови до високої пісні, і разом зробив з них ревну, сердечну лірику і величний епос" [4, с. 505-506].

Т. Шевченко зумів створити "високий поетичний образ" [4, с. 506] українського народу, який той "у своїй занедбаній долі носить у собі розбитими частинами" [4, с. 506], зумів через одиничне виявити загальне і, що основне, найбільш сутнісне для цього загального, – так, що "в писанні його сам народ, лицем до лица, промовляє до нас словом своїм також, як у вищі свої години промовляв піснею" [4, с. 507].

Народ, на думку П. Куліша, творить поета лише до певної міри: до тієї міри, коли, власне, поет і стає митцем; далі, вважає автор "Переднього слова...", уже митець визначає в народі ті якості, що складають йому цінність, як і ті, що не додають поваги до народу: "се вже не народний геній помагав йому, а сам він додавав орлових крил народному генію" [4, с. 507].

Розмову про народ митцеві належить вести, усвідомлюючи, що це праця – без розрахунку на винагороду: не улещувати письменника за його працю налаштовувати П. Куліш, але й не забувати про корисну і потрібну справу, що її свідомо здійснив він із думкою про загальне благо: "ні суєсловною хвалою не повинні ми своїх описателів улещати, ні забувати, чим з них которий допоміг ділу громадському" [4, с. 509]; автор праці урівноважує суто літературну працю письменника і його громадську діяльність, визнаючи останню як друге крило, неодмінну якість письменницької професії, так у своєрідний спосіб урівноважуючи духовну працю із вчинком того-таки митця.

У ставленні до історії українського народу П. Куліш закладає в працю ту думку, що аналогічна проголошеній Т. Шевченком у посланні "І мертвим, і живим...": історикам, які величаються історичною славою українського народу, кидаючи погордні слова на адресу інших народів:

Що ті римляне убогі!
Чортзна-що – не Брути!
У нас Брути! і Коклеси!
Славні, незабуті!
У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори слала,
Степом укривалась!

Т. Шевченко закликає бачити давню славу правдивими очима, в яких і постане те, що

Кров'ю вона умивалась,
А слала на купах,
На козацьких вольних трупах,
Окрадених трупах! [8, с. 269].

У лад сказаному Т. Шевченком 1845 р., П. Куліш 1860 р., коли надрукована стаття "Переднє слово до громади", застерігає громадськість: "Не треба також нам нашою долею знечев'я величатись. Доля наша красна хіба великою тугою, котора не дає нам ні на часину про своє безталанне забути" [4, с. 509].

На думку П. Куліша, народові належить шукати велич у його призначенні, а про призначення, зокрема, літератури українського народу автор "Переднього слова" високої думки: "українська ж словесність – діло велике: се – нове слово між народами, которе на те й явилось, щоб якось інше, не по-давньому, людський розум навернути" [4, с. 509]. Гадаємо, літературний критик тут веде мову не про якийсь месіанізм української літератури, а про те, що українська література перейшла досить складний шлях у нарошуванні свого досвіду – від, вважає П. Куліш, кпинів І. Котляревського над "чудним тим простим людом українським" [4, с. 509], помилок П. Гулака-Артемовського, який "розбив свою бандуру" [4, с. 510], – до мистецьких здобутків, наявних у творчості Г. Квітки-Основ'яненка і Т. Шевченка; сприйняття (і відкидання) цих здобутків, на думку П. Куліша, відчутно вплинуло на життя українського суспільства, що дає змогу авторові "Переднього слова" залучити прогностичні елементи спостереження при створенні аналогії можливої взаємодії української літератури з іншими культурними горизонтами.

Маючи змогу оцінити літературний процес у досвіді літератур не збоку, П. Куліш висловлює певність, що в одній із них, на відміну від мистецької традиції Російської імперії в цілому, українська література постала як "создание не небольшого кружка, устроившего себе изыщную жизнь посреди толпы, для котрой осталось только подчиняться его вкусу, его понятиям и самой ее жизни" [7, с. 517]. Досвід української літератури потребує, вважає літературний критик, щоб вона стала "голосом подобной толпы, но которая не признает своими

образцами просвещенных людей, возвращающихся вне ее жизненных потребностей, а, напротив, увлекает в свою здоровую среду самих развитых деятелей просвещения, со всею их ученостью, со всем блеском их артистической образованности" [7, с. 517]. І це – не лише настанова літературі; у П. Куліша це – найбільш загальна і комплексна характеристика митця, який творить цю літературу, формулює її понятійний ареал, систему цінностей у ній, характер світобачення, принцип основ взаємостосунків персонажів, а також визначаючи строгу відповідність між мистецтвом і суспільним буттям.

П. Куліш вважає, що "не каждая отдельно взятая личность", а громада, загал, "в общности со множеством других, себе подобных, хранит законы литературного вкуса и народного смысла для самых развитых и самостоятельных представителей нашей народности" [7, с. 518]. У цьому плані як українські митці, так і українська література є для кожної літератури взірцевою, адже "наши украинские поэты никогда не выходили из большого круга в маленький, никогда не творили для немногих и всегда, во время творчества, воображали вокруг себя, так сказать, вече народное" [7, с. 518], тобто, найбільш точно атрибутували перебіг подій народного життя, визначаючи йому найбільш повну характеристику. Вищою нагородою митцям за цю працю може стати лише те, що "произведения их должно почитать не игрушками удаленного от житейских треволнений кружка, а созданием духа народного" [7, с. 518].

Важливу оцінку народів у сприйнятті літератури П. Куліш, на нашу думку, визначає тоді, коли постулює: "народ, в произведениях поэзии, сознательно и инстинктивно ищет удовлетворения своих насущных моральных потребностей" [7, с. 518], тобто, визначає для себе, насамперед, аксіологічні засади цього виду мистецтва, наголошуючи на виховній цінності літератури, наявній у ній морально-етичній настанові: "каждое создание литературы, как литературы по преимуществу и почти исключительно народной, должно служить прежде всего на пользу нашего морального существования, от которого находится в совершенной зависимости существование материальное" [7, с. 518], притому, настанови, що "стоит на стороже чистого вкуса народного и здорового народного смысла" [7, с. 518].

Прагнучи від літератури об'єктивності у відтворенні народного життя, П. Куліш відмежовується від прагматичних і утилітарних настанов у вимогах до неї: "я представляю себе народ наш суровым мудрецом, который ищет в жизни одной положительно определенной пользы" [7, с. 520], однак залишає за собою право домагатися моральності: "лишь только мы признали за своим народом имя поэта, то должны предполагать в нем полное разнообразие способности принимать впечатления от внешнего мира и претворять их в собственную моральную сущность" [7, с. 520], яка забезпечить збереження головного: національного чинника в його житті: "народ, которого достоянием должны сделаться эти произведения, сознает, посредством них, свое украинское я и, следовательно, крепнет в своей народности и, следовательно, делается в своей массе солидарнее, и, следовательно, могущественнее противостоит всякому разлагающему влиянию другой народности" [7, с. 520]. Витвори мистецтва здатні вирішувати різні художні завдання, однак вищою мистецькою пробою в них є спроможність пройти перевірку на відповідність суті національного: "Шевченко в своей элегии "Нашо мені чорні брови" такой же великий деятель, как и в своей поэме "Катерина". И там, и здесь он заставляет сердце украинца сознавать себя украинским, а не

каким-либо сердцем, а между тем заслуги его, как автора, различны в обеих пьесах" [7, с. 520].

Недоліком, вадою літератури та мистецького чину, діяльності письменника П. Куліш вважає зображення народу з хибної позиції; до таких митець відносить розгляд "явления народной жизни с точки зрения людей, цивилизованных по-иностранному" [6, с. 523]. Ідеалом у зображенні народного життя письменник розцінює спільність почуттів, що ними перейняті як письменник, так і народ: "в общих всему народу чувствах" [6, с. 523], а також здатність – за наявності цих почуттів, – стати орієнтиром українців у формуванні їхнього духовного життя та в оснащенні національними якостями, – завдання наскільки складне, настільки й важливе для української нації. Саме завдяки спілкуванню письменників із народом мовою нації, вважає автор праці "Простонародность...", народ міг перейматися глибоким переконанням, що "говорят они (митці – Л.З.) правду, открытую для всеобщей проверки" [6, с. 523].

Саме завдяки праці всіх разом і кожного зокрема письменника відбувається, вважає П. Куліш, шліфування ментальних і культурних якостей нації, нарощування спроможності посередництвом літературних творів збагачувати діапазон почуттів народу: "искали образцов и законов, как должно выражать душевные движения таким образом, чтобы литературному произведению сочувствовало возможно большее количество читателей и слушателей" [6, с. 523], облагороджуванням внутрішнього світу людини забезпечуючи набування "первых понятий о достойном и недостойном, о прекрасном и отвратительном, о правом и неправом" [6, с. 523].

Здійснюються вкрай необхідні й для життя народу, і для існування літератури нарощування субстрату духовного потенціалу кожної з означених сторін: так ці сторони стають не тільки взаємодоповнюваними, але й взаємозалежними. П. Куліш також висловлює глибоке переконання, що дружиною зацікавленості читача літературою є дидактичний заряд літератури: "Быстрая распродажа дешевых зданий в провинциальных захолустьях украинских всего лучше доказала воспитательное значение наших, покамест все еще немногих, литературных произведений" [6, с. 524]. Це характеризує як літературу, так і українського читача, український народ, вважає автор праці "Простонародность...": "в то время, когда люди, поднявшиеся посредством образования выше уровня массы простонародья, от времени до времени подкладывают ему удобопринимаемую им умственную пищу, – простонародье, со своей стороны, раскрывает перед ними богатство своей речи, своего самобытного ума, своей по природе эстетической фантазии" [6, с. 524].

П. Куліш належить до тих митців, хто – як один із перших літературних критиків своєї доби – замислюється над психологією літературної творчості, а також над тим чинником, що дозволяє проектувати психологію творчості на психологію рецепції літературного твору. Тут не може бути, наголошує автор літературної праці "Простонародность", співвідношення один до одного, тут наявний ефект незбагненого: "почему иной рассказчик увлекает изустным словом кружок слушателей, не чуждых эстетической образованности, и тот же самый рассказчик, будучи грамотен, не в состоянии положить своего рассказа на бумагу так, чтоб это не было скучно для тех самых слушателей. Еще поразительнее факт, что двое записывающих слышанное, повторив очень близко чей-нибудь очень занимательный рассказ, производят на нас до такой степени различное впечатление, какое мы испытываем, читая хорошую и плохую повести" [6, с. 525]. У суті, такий баланс між твором та його рецепцією закладено вже в самому тво-

рочому акті, сенс якого виходить за межі лише раціоналістичного світосприйняття. Це, однак, не знімає значення і привабливості цього явища і для митця, і для реципієнтів мистецького твору. За всім цим, гадаємо, стоїть та думка письменника, згідно з якою причетність до літератури (чи в акті її творення, чи в акті рецепції) стає запорукою неодмінних змін у характері однієї та другої сторін, залучених до цього акту.

Належить зауважити, що П. Куліш в кожному разі сприймає творчий чинник і акт рецепції літературного твору як нерозчленоване ціле, як явища взаємно обернені та взаємоспрямовані. Перше втрачає доцільність без другого, а друге взагалі неможливе без першого. Але це тільки один бік справи; іншим, не менш важливим аспектом цієї справи є те, що ці явища є такими, що несуть у собі – посередництвом якості мистецтва певної доби та якості мистецьких запитів цієї доби – виразну характеристику й одного, і другого. У такому разі певні епохи не вступають між собою в конфлікт, а дають змогу сполучати ці явища, виявляючи в них процес тривання: літератури та народу. Роль цього чинника годі переоцінити, коли маємо справу зі знаковими, етапними явищами: пізнавальний ефект у цьому разі набуває особливої глибини і значення, найбільш виразно окреслюючи суть індивідуальності й субстанційну якість поняття народ або і нація.

Можна іти в пізнанні характеру народу іншим шляхом, наголошує при цьому письменник, а саме: вдатися до студій української етнографії – і через цю колективну творчість осягати, посередництвом праці окремих етнографів, – те, що належить до загального і до окремих явищ у характеристиці буття етносу. Такий цілокупний погляд, коли в загальному бачиться і окреме, дозволяє найбільш комплексно і точно осягнути характер українського народу. Тому П. Куліш акцентує на необхідності взяти "на себя труд подуматъ об этнографических очерках" [6, с. 525]. Однак у цьому разі якщо не збирач, то, принаймні, реципієнт знову стає своєрідним інтерпретатором ідей, закладених у царині етнографії, перебираючи певною мірою на себе працю, що її – в якості реципієнта, зорієнтованого на дійсність та на оціночний момент у народному житті, напаштований своєю працею письменник.

Характеристика життя народу є надто важливою для української літератури з огляду на ту місію, що її здійснила українська література в бутті українського народу. Цю місію не зуміли ні розгадати, ні оцінити літературні критики імперії, однак вона, як "ідея о простонародности литературы, осуществляемая в настоящее время украинцами" [6, с. 527], є для національного існування народу будівничою, – наголошує П. Куліш.

Ця ідея є, проте, органічною для української літератури: П. Куліш справедливо відзначає, що "у нас эта идея возникла вследствие исторического хода общественной жизни" [6, с. 527], тобто, продиктована самим ходом суспільно-історичного розвитку України. Письменник у цьому вбачає своєрідний ключ до з'ясування, до розуміння того, що забезпечує належне прочитання культурного, духовного світу українського народу.

Відхилення освіченої частини українського посліпства від уживання мови українського народу, як і, наразі, те, що "простонародный украинский язык слышался только в песнях да в беседе людей, не умевших, по недостатку книжной образованности, объясняться иначе" [6, с. 527], П. Куліш вважає посутньою характеристикою українського суспільства на певному історичному етапі його розвитку. Вихід із цього нездорового стану буття української культури, оздоровлення культури митець убачає лише в одному: у праці окремих діячів культури (як от літераторів), які зуміли б повернути

освічену частину українського суспільства до всіх тих аспектів життя, що лежать у площині "простонародности", – тобто, у сфері буття простолюду.

Урешті, освіченій частині українського посліпства, яка усвідомлювала, що українська культура "багата своїми особливостями", що в цій культурі наявна потужна "гармонія і сила" [6, с. 528], належить здійснити, за П. Кулішем, роль стабілізуючого і трансформуючого культурного чинника в репрезентації характеру народу, оскільки цій, "озброєній наукою", частині посліпства, врешті, стане зрозуміло, що українське народне життя "есть целый мир самостоятельных понятий человека о том, как ему быть на свете" [6, с. 529]; це життя не піддається одномоментному вивченню, оскільки "не так мелководно и узко, чтобы его исчерпать наблюдательным умом в течение короткого времени" [6, с. 529].

Українське народне життя володіє здатністю, зауважує П. Куліш, створювати правильне враження, думку про ті "характеры, по которым не только поэт, но и историк может воссоздать личности, затуманенные летописями и историческими системами" [6, с. 529], – тобто, в українському народному житті забезпечується історична тяглість, що проєктується і на характер народу.

Особливістю української ментальності П. Куліш вважає таку рису, як здатність – при першому ж звертанні до зображення народного життя в літературі – чітко відлунювати своїм існуванням і своїм ставленням до реальності відповідно до чинників, що їх репрезентує певний літературний твір: феномен духовного життя українця полягає в здатності проєктувати чинники літератури на свій поведінковий ресурс, на поведінку особистості: "Случайно попавшая в руки какого-нибудь загнанного семинариста (письменник тут зумисне визначає акцент на особистості, яка хоч і володіє певним ресурсом освіти, а, проте, перебуває фактично на тій само суспільній сходинці, що й представник простолюду, отже, є найбільш наближеною до нього за світорозумінням – Л.З.) повесть Квитки производит в нем переворот и присоединяет его к народу, от которого его отстранило училище" [6, с. 531].

Важливою рисою характеру українця, надто – освіченого, є високий рівень національної свідомості: "трудно встретить образованного украинца, который бы не признавал себя украинцем" [6, с. 531]. Звичайно, П. Куліш свідомий того, що життя здатне вносити значні корективи в цю, певною мірою ідеалізовану, як зазначає він сам, наводячи приклад із І. Срезневського, тезу. Однак у цьому разі П. Кулішеві йдеться, гадаємо, про те, аби позитивною тезою створити моральний орієнтир для наслідування, а негативним прикладом визначити, чого в цьому разі слід найбільше цуратися.

Зображення народного характеру – як центрального, осьового феномена літератури, як чинника її призначення, П. Куліш вважає посутнім засобом тривання цієї літератури в розвитку, на перспективу: "простонародность, – висновує П. Куліш, – в украинской словесности не есть свидетельство бессилия наших авторов писать для выделившийся из народа сравнительно малочисленной части украинцев, а напротив – залог общенародного развития нашей словесности в будущем, на широком основании" [6, с. 531]. Таким чином, народний характер та його зображення в літературі письменник розцінює як реальну можливість продовжувати і розбудовувати життя цієї літератури.

Фундаментом для поступального існування народу здатні стати не ті цінності, що їх він засвоює внаслідок свого спілкування в колі інших народів, хоч і вони відіграють певну роль у народному характері, – базовими у формуванні народного характеру П. Куліш вважає ті якості,

що належать до питомих моральних орієнтирів у народному житті: "Мы изучаем дружески все, что выработано другими обществами и народностями, но благ для нашего народа ожидаем только от своеобразного развития его собственных нравственных сил" [6, с. 531]. Явища інтерференції, отже, відіграють, на думку П. Куліша, другорядну роль – у тому разі, коли йдеться про цінності морального плану в характері народу, певної нації.

Без перебільшення можна стверджувати, акцентує на цьому П. Куліш, що "чем больше человечности видим мы в украинском народе, тем больше должны мы приложить попечения о том, чтобы каждая сколько-нибудь мыслящая голова понимала ясно другую" [6, с. 532], – тобто, що дужчою буде в народі моральна мак-

сима, оперта на зрозумілі, ясно сприйняті всіма людьми, всією нацією, моральні цінності, то вищим стане рівень міжнародного спілкування, а властиво, спілкування людини з людиною.

1. Куліш П. Взгляд на малороссийскую словесность. По случаю выхода в свет книги "Народні оповідання" Марка Вовчка // П.Куліш. Твори: У 2 т. – К., 1989. – Т. 2; 2. Куліш П. Григорій Квітка (Основ'яненко) і його повісті: Слово на новий виход Квітчаних повістей // П.Куліш. Твори: У 2 т. – К., 1989. – Т. 2; 3. Куліш П. Об отношении малороссийской словесности к общерусской: Эпилог к "Черной раде" // П.Куліш. Твори: У 2 т. – К., 1989. – Т. 2; 4. Куліш П. Передне слово до громади: Погляд на українську словесність // П.Куліш. Твори: У 2 т. – К., 1989. – Т. 2; 5. Куліш П. Предисловие издателя // П.Куліш. Твори: У 2 т. – К., 1989. – Т. 2; 6. Куліш П. Простонародність в українській словесності // П.Куліш. Твори: У 2 т. – К., 1989. – Т. 2; 7. Куліш П. Характер и задачи украинской критики // П.Куліш. Твори: У 2 т. – К., 1989. – Т. 2; 8. Шевченко Т. Кобзар. – К., 1980.

С. Задорожна, канд. філол. наук

ПРОБЛЕМА ЧУЖОМОВНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ПРИКЛАД М. ГОГОЛЯ

Розглянуто питання приналежності творчості М. Гоголя до української літератури.

The article tackles the role and place of M. Gogol's works in the Ukrainian literature.

Для історії літератури як науки архіважливими, як відомо, є принципи повноти, ґрунтовності, системності. Щодо української науки вони можуть залишитися лише декларацією, якщо предметом осмислення не стане українська література чужими мовами, що найповніше (щодо імен і текстів) була представлена в першій половині XIX ст. Якщо західноєвропейські літератури переживали в цей час національне відродження, живили літературний процес творчими імпульсами новацій, ми, по суті, жили в театрі абсурду, закручені у вир бермудського трикутника історії. Аналогів умовам існування української культури і літератури в імперському російському просторі у світовому масштабі годі відшукати: вони були не просто несприятливі, а цілковито відсутні. А якщо до названого додати панування рецепцій на зразок "племя покощее и танцующее", "музы которого говорят странным языком, не похожим ни на один человеческий" [6, с. 182], то зрозумілою стане ситуація, що породила, за словами Є. Сверстюка, шеренгу "блудних синів України". Прагнучи бути почутим у загально-російському контексті, вільний дух української нації знайшов собі іномовну форму спілкування зі світом, і навіть у чужомовності як феноменальному явищі світової літератури утвердив себе як дух саме окремої нації. І та іномовна, зокрема російсько- і польськомовна, література резонувала зі власною літературною традицією, була проявом і українського світогляду, і національного духу та поетичного почуття.

Ситуацію ж, яка склалася сьогодні з висвітленням даної проблеми, можна назвати хаосом, який призводить до підважування наукової основи тих джерел, які рекомендуються студентам як посібниково-підручникові. Так, абсолютна більшість академічних і вузівських підручників з історії української літератури XIX ст. розділу "Чужомовна традиція української літератури" не подає взагалі, а Д. Чижевський у своїй "Історії української літератури" творі українських письменників чужими мовами розцінює як симптом національного занепаду, водночас називаючи їх "російськими творами", що збагатили "українську школу у російській літературі" [7, с. 352]. При цьому до ряду письменників, що її представляють, Д. Чижевський відносить не лише традиційно наведених до російської літератури М. Гоголя, В. Нарєжного, О. Сомова, М. Маркевича, але й Л. Боровиковського, М. Костомарова, О. Афанасьєва-Чужбинського, П. Куліша, Є. Гребінку, Г. Квітку, О. Стороженка, що писали, як відомо, і по-російськи.

Постає питання, а хто ж у цей час представляв літературу українську? З іншого боку, а які риси можна визначити як атрибутивні для означення національної приналежності літератури: мову, національну ідею, національний дух, етнопсихологію? Через брак відповідного теоретичного підґрунтя питання і сьогодні залишається дискусійним. Щоправда, дилема "Гоголь-Гоголь", яку у свій час означив Є. Маланюк, свою риторичність зберігає, мабуть, лише в українців, бо, скажімо, російськомовну творчість Й. Друце, Р. Гамзатова, Ч. Айтматова, Ю. Ритхеу в контекст російської літератури ніхто не вводить. Та й на світових обшарах подібних прикладів є достатньо. Так, сучасний китайський письменник Де Сіжі пише і видається англійською мовою. 2001 р. у Санкт-Петербурзі в перекладі з англійської вийшли його твори "Бальзак" і "Швея-китаяночка". В українців Кулішева формула "мова держить цілість нації" має таку сучасну редакцію: "Як на церкві завершує всю будову хрест, так мова завершує національну будову" [4, с. 2]. Або ж інший мовознавчий безапеляційний вердикт: "Письменник належить тій літературі, мовою якої він писав, а відтак спадкоємне право російської культури на Гоголя є незаперечним і неподільним" [3, с. 1].

Абсолютизація україномовної форми як визначального атрибута національної суті літератури призвела до того, що окремі російськомовні твори української літератури так і не зайняли відповідної ніші в її історії, так само, як і російськомовним П. Кулішу, М. Костомарову й іншим не знайшлося місця в історії літератури російської. Найбільш показовою в даному аспекті є творчість М. Гоголя. Його ім'я потребує повернення в українську літературу, бо національна культура – це "все те, що споживає і творить нація" [5, с. 62]. М. Гоголь – це своєрідна модель історичного буття України. Поза ним про повноту, потенційні інтелектуальні й естетичні можливості української літератури, тяглість традиції та її розвиток говорити не доводиться.

На жаль, жодна сучасна історія української літератури творчості М. Гоголя не подає. Монографічні ж гоголезнавчі дослідження питання національної літературної атрибуції М. Гоголя або уникають, або ж спрямовують у прокладене річище. Навіть Ю. Барабаш, назвавши письменника представником українського духу і визначивши йому місце поміж Г. Сковородою і Т. Шевченком, все ж відносить його ім'я до української школи в російському письменстві: "Не забуваймо, що до цієї школи все-таки належав і "незабвенный наш Гоголь" [1, с. 31]. Якщо вже